

О. Ф. Сидоренко.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ
(IX — СЕРЕДИНА XVII ст.).

К., 1992. — 229 с.

Рецензована праця належить до непересічних досягнень історичної науки в Україні в посттоталітарний період, коли суспільні науки звільнилися від партійно-ідеологічних пут і консервативної цензури. Український читач отримав оригінальну за своїм змістом працю з економічної історії України, що охоплює 9 століть її розвитку в епоху середньовіччя.

Нині ця книга є особливо актуальною. В ній на базі розгляду цілого ряду документів і матеріалів про розвиток міжнародних торговельних зв'язків українських земель, головним центром яких залишався Київ, обґрунтовується концепція великого історика-мислителя М. С. Грушевського, що Київська Русь — початковий період української державності, основа етнополітичної історії України епохи середньовіччя, а прогресивні традиції Київської Русі в усіх суспільних сферах продовжувалися і в наступні складні періоди її історії — державно-політичної роздробленості, золотоординського, литовського й польського панування на поневолених українських землях, які втратили свою незалежність і державність. У книзі на основі документального матеріалу проводиться наукова теза, що український народ і в таких складних умовах життя своєю невтомною працею створював внутрішній товарний ринок і займався міжнародною торгівлею з багатьма сусідніми й далекими країнами Європи, Близького Сходу, Кавказу і навіть Азії. Економічні фактори сприяли консолідації роздроблених українських земель і живили ідею відродження держави України.

Структура рецензованої книги науково обґрунтована, відзначається оригінальністю, логічністю викладу й внутрішньою побудовою. В ній міститься передмова, дев'ять розділів і висновки, посилання на джерела й літературу. Джерельну базу книги склали літописи, щоденники мандрівників і дипломатів, опубліковані й архівні документи — актові книги, Литовська і Руська Метрики, документи Посольського і Розрядного приказів Московської держави тощо. Саме дослідження поділяється на дві частини: перша — від утворення Київської держави в IX ст. до її розгрому татаро-монгольськими загарбниками у 1240 р. і друга — часи золотоординського, литовського і польського панування (40-і роки XIII ст. — перша половина XVII ст.) до передодня Визвольної війни в Україні під проводом Богдана Хмельницького.

Враховуючи специфіку проблеми і значний часовий відрізок (9 століть), дослідниця відійшла від усталених канонів формалістичного складання вступу до монографії із зосередженням там характеристики літератури й джерел. Ці важливі наукові моменти в розширеному вигляді перенесено в розділи, що значно посилює аргументацію досліджуваних питань і відповідних наукових висновків, чіткіше визначило відкриття нових істин і формулювання обґрунтованих положень.

Замість традиційного громіздкого ідейно-теоретичного вступу в книзі міститься стисла «Передмова», де викладається дослідницьке кредо автора, підкреслюється актуальність і недослідженість проблеми українського товарного виробництва і ринку, внутрішньої й зовнішньої торгівлі Русі-України IX — середини XVII ст. Цілком обґрунтовано піддано критиці хибність положень існуючої, переважно російської і польської історіографії, та висновків археології стосовно розвитку й стану товарного виробництва в Україні від часу нашестя татаро-монгольських орд хана Батия у 1240 р., а також обставини еволюції міжнародної торгівлі українських князівств і земель після ліквідації іноземними загарбниками державної незалежності цих утворень.

У першій частині рецензованої праці представлено досить повну і цілісну картину міжнародних торговельних зв'язків Русі з Візантією, країнами Сходу, західної Європи та з країнами Балтійського регіону. На сторінках книги досить докладно досліджено й географічно визначено усі тогочасні торговельні шляхи та головні центри міжнародної торгівлі, через які Русь-Україна здійснювала товарний експорт і імпорт.

Послідовне вивчення давньоруської міжнародної торгівлі різних напрямів з концентрацією уваги на ареалі Придніпров'я привело автора у багатьох випадках до нових висновків щодо конкретних її явищ. Зокрема, у дослідженні досить яскраво й переконливо обгрунтовано визначальну роль Києва — столиці Русі-України — в міжнародній торгівлі, що слід вважати значним досягненням даної праці.

Чимало місця в рецензованій монографії відведено дослідженню торгівлі Русі-України з Візантією, що до завоювання її турками-османами (1453 р.) славилася як визначний центр середньовічної цивілізації на Близькому Сході і басейні Чорного моря з кінця IV ст. до середини XV ст. Політичні й торговельні відносини Київської Русі з Візантією займали помітне місце в державній політиці руських князів. У праці звернута увага на те, що військові походи київських князів у Болгарію, яка належала до володінь візантійських імператорів, сприяли утворенню торговельних взаємовідносин між цими великими середньовічними державами. Економічні зв'язки привели до тісного духовного спілкування Київської Русі з Візантією, а згодом і прийняття християнства (988 р.) руським населенням, яке хрестилося за грецьким православним обрядом.

Звертає на себе увагу розгляд в монографії відомого з літописів середньовічного шляху «з варяг у греки», що нібито існував вздовж Дніпра і зв'язував Скандинавію з Візантією. Такого шляху не існувало. Насправді з Києва до Чорного моря проходили три торговельні шляхи — Грецький, Соляний і Залозний, якими товари доставлялися до Константинополя з Київської Русі та з Візантії — до Києва. Прямого шляху з Скандинавії до Чорного моря і Візантії ретельним дослідженням не виявлено. Автор даної праці вважає його «історіографічним міфом».

Окрім Візантії, значними торговими партнерами Київської Русі за часів середньовіччя стали країни Арабського халіфату, Хазарський каганат, країни Кавказу, Близького і Середнього Сходу, Середньої Азії. Автор праці підкреслює, що «...Русь підтримувала торговельні зв'язки з країнами Сходу по двох головних напрямках — через Каспійське і Чорне моря» (с. 46). При цьому підкреслюється переважаюче значення чорноморських шляхів.

В рецензованій монографії наголошується на розвитку торгівлі Київської Русі з країнами Середньої і Західної Європи (Польщею, Чехією, Баварією, Сілезією, Угорщиною, а також Францією, Фландрією, Англією, Іспанією). На західному напрямку міжнародної торгівлі Київської Русі значними торговельними центрами стали Прага, Краків, Регенсбург, Бреслав та інші міста. Тут же аналізуються тогочасні митні статuti — Раффельштеттенський і Остригомський, що сприяли розвитку торговельних стосунків між державами, а також торговельні шляхи з Києва на захід. Торгівля Києва в північно-західному напрямі відбувалася через торговельні шляхи по Дніпру, Західній Двині, Північному Бугу, Німану, Прип'яті. Важливими торговельними центрами стали міста Туров, Пінськ, Дрогичин, Новгород, Полоцьк та інші. У поморських містах з'являлися колонії давньоруських купців, які вели там постійну торгівлю. Особливе значення мала торгівля через польський порт на Балтійському морі — Гданськ.

У спеціальному розділі монографії аналізується асортимент товарів і головні напрями еволюції зовнішнього товарообігу між Київською Руссю і країнами середньовічного світу. На міжнародні ринки Русь поставляла чимало важливих товарів: ремісничі та ювелірні вироби, льон, хутра, сіль, коні, хліб тощо. З Візантії, країн Сходу і Західної та Середньої Європи до Київської Русі надходили шовк, посуд, різні вина, зброя, одяг, предмети християнського культу, книги, західноєвропейські ремісничі вироби тощо.

Матеріали монографії дають усі підстави для висновку, що значний розвиток міжнародної торгівлі Київської Русі став реальним фактом завдя-

ки її державній могутності й незалежності. Українська державна ідея матеріалізувалася в сталій економіці, високій культурі, активній міжнародній політиці великих київських і галицько-волинських князів, а також менш значних місцевих володарів часів роздроблення руських земель.

У другій частині рецензованої праці йдеться вже про наступний, складний і трагічний період історії України, коли вона зазнала руйнівного удару татаро-монгольських орд хана Батия (1240 р.), а потім мусила терпіти 400-річне панування татаро-монгольської Золотої Орди, Великого князівства Литовського і королівства Польщі (40-і роки XIII — 40-і роки XVII ст.). Україна втратила державну незалежність і стала безправною колонією іноземних загарбників.

На с. 90—95 рецензованої книги наводиться й обґрунтовується досить цікава думка про те, що татаро-монгольське панування не змогло припинити традиційну торгівлю розгромленої Русі-України із сусідніми державами. Автор спирається на свідчення папського легата до Золотої Орди Плано Карпіні (1245 р.) і французького дипломата Гійома де Рубрука (1255 р.), які в різний час відвідували Київ і Крим, де зустрічалися з місцевими та іноземними купцями. Навіть підкреслено певну активізацію міжнародної торгівлі українських земель. У той час висувалися нові українські торговельні центри: Львів, Кам'янець-Подільський, Володимир, Луцьк та інші; відроджується економіка й торгівля Києва, який знову займає провідні позиції в міжнародному товарообміні. Усі ці нові явища засвідчують високий рівень дослідження економічної історії.

У спеціальному розділі рецензованої монографії розглядається торгівля земель України з Московським князівством, що здійснювалася Дніпровським і Донським водними шляхами, а також сухоходом через Путивль і далі до Києва. Підкреслюється певна інтенсивність російської торгівлі у самому Києві і транзитом через Київ з південними країнами басейну Чорного моря та Балканського півострова (с. 116). Досить докладно аналізується митна політика Росії, Литви і Польщі в XV—XVI ст. Згадується й участь українського козацтва в міжнародній торгівлі, позитивний і негативний вплив війн і мирних договорів на товарообмін між державами.

В монографії акцентується увага на торгових стосунках земель України з багатьма країнами Європи від середини XIII ст. до середини XVII ст.: Польщею, Литвою, Чехією, Угорщиною, Молдовою, Німеччиною, Францією, Пруссією, Іспанією та іншими країнами. Вхідження земель України до складу Великого князівства Литовського і королівства Польщі (Речі Посполитої) об'єктивно сприяло зовнішній торгівлі, бо Литва і Польща мали тісні зв'язки з економічно розвинутими країнами Західної Європи. Міжнародна торгівля сприяла прилученню населення земель України до європейської цивілізації, живила ідею повернення українцями втраченої державності. В книзі досить ґрунтовно досліджено митні статuti, складське право, міжнародні ярмарки, де бували українські купці, шляхи західної торгівлі, торговельні центри в Україні (Володимир, Луцьк, Львів, Київ та інші) і за її межами (Вроцлав, Гданськ, Торунь, Прага, Познань).

У «Висновках» (с. 189—194) конкретизуються і зводяться в єдину систему наукові відкриття й узагальнення дослідженого матеріалу: міжнародна і внутрішня торгівля сприяли економічному поступу Русі-України, зародженню, формуванню й консолідації української нації, розвитку державної ідеї та боротьби народних мас за її здійснення. Київська Русь в монографії розглядається як велика середньовічна Українська держава, а її роздроблення на князівства не означало припинення чи обмеження ринкових відносин на українських землях, які залишилися складовою частиною європейської (західної, східної і південної) торгівлі з багатьма країнами середньовічної доби, здійснювали свій помітний вклад у цивілізацію.

Високо оцінюючи монографію О. Ф. Сидоренко «Українські землі у міжнародній торгівлі», слід висловити і деякі зауваження та побажання. Так, джерельну базу праці можна було б значно розширити за рахунок матеріалів зарубіжних архівів (польських, англійських, французьких, німецьких, шведських та ін.). Особливе значення мали б матеріали про

торгівлю українськими товарами у польських, чеських, угорських містах на ярмарках і торгах, транзит їх у країни Західної Європи, діяльність митниць. Використання додаткових матеріалів не могло б кардинально змінити висновки, але зробило б їх повнішими й більш аргументованими.

Зосередивши увагу на головних домінуючих проблемах міжнародної торгівлі українських земель, О. Ф. Сидоренко не розкрила ролі Запорозької Січі у розвитку товарообігу в південному напрямку (Кримське ханство, Туреччина). З поля зору дослідниці випав і матеріал з історії вірменських та грецьких колоній в Україні, їх участь у торгівлі й виробництві товарів на ринок. Не знайшла належного висвітлення роль європейської імміграції у міжнародній торгівлі України. Можна було б значно більше уваги приділити формуванню торговельного капіталу в Русі-Україні часів середньовіччя.

В монографії помітна нерівномірність у висвітленні міжнародної торгівлі українських земель у різні періоди. Адже міжнародна торгівля українських земель не лише сприяла їх економічній та політичній консолідації, а й наближала переможну Визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького. В праці зачеплено чимало дискусійних питань, з яких авторка своєї концепції чи позиції не визначила.

Однак, незважаючи на всі ці недоліки й недоробки, рецензована праця є завершеним оригінальним науковим дослідженням великої і складної проблеми з економічної історії України. Вона містить широкий спектр різноманітної інформації з питань розвитку виробництва і ринкових відносин, є вагомим вкладом у сучасну історичну науку.

Г. Я. СЕРГІЄНКО (Київ)

О. П. Реєнт.

УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ І РОБІТНИЦТВО.
(СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ЗМІНИ
1917—1920 рр.).

К., Поліграфкнига, 1996. — 265 с.

До останнього часу одним з найбільш політизованих напрямків новітньої історії України був комплекс питань, пов'язаних з процесом національного державотворення 1917—1920 рр. Численні аспекти цієї проблеми вивчалися переважно на основі гіперболізації всесвітньо-історичної місії пролетаріату як творця нового суспільства та його керівного ядра — комуністичної партії.

Утвердження України як самостійної й незалежної держави активізувало наукові дослідження, присвячені періоду 1917—1920 рр., що характеризувалися небаченим за своїм розмахом та змістом соціальним вибухом, бурхливим зростанням національно-визвольних змагань народів колишньої царської Росії. Перед науковцями стоїть складне завдання відтворення цілісної правдивої картини подій тих років, очищення її від ідеологічних нашарувань і перекручень, що мали місце за радянського режиму. Це повною мірою стосується історії робітничого класу України, його місця та ролі у бурхливих подіях революції й громадянської війни.

Вивчення питань, пов'язаних із становищем пролетаріату України в період визвольних змагань, викликало появу цілого масиву літератури — від суто наукових до чисто агітаційно-пропагандистських видань.

З'ясувалося, що не всі проблеми висвітлені об'єктивно й вичерпно. Рецензована книга д. і. н., професора О. П. Реєнта своїм змістом, основними положеннями і висновками має певною мірою вирішити це завдання.